

Kur'ân'a Göre İnsana Değer Katan Unsurlar

The Elements which Add Value to Human According to the Qur'an

Cumhur DEMİREL

Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı
Preacher, Presidency of Religious Affairs
İstanbul, Turkey

cumhurdemirel@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3144-040X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 11 **Sayı / Issue:** 25 **Sayfa / Pages:** 533-549

Atıf / Cite as: Demirel, Cumhur. "Kur'ân'a Göre İnsana Değer Katan Unsurlar [The Elements Which Add Value to Human According to the Qur'ân]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/25 (December 2020), 533-549.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.795741>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Bu çalışmada insana değer katan unsurların tespiti ve vehbî-kesbî olmaları cihetinden tasnifi amaçlanmaktadır. İnsanın kıymeti kâinattaki ilahî işaretleri önemseyip önemsememesiyle doğru orantılıdır. İlahî beyanlar incelendiğinde, bu müstesna varlığa değer katan unsurlardan bir kısmının vehbî bir kısmının kesbî olduğu müşahade edilir. Peygamberlik vehbî bir makam olup liyakat ehline sunulmuştur. Kur'ân bu makama sahip olanlar arasında Allah'ın dereceleri yükselttiği şahsiyetler bulunduğunu beyan etmiş, onlardan bir kısmını "ulu'l-azm" olarak nitelemiştir. Peygamberlerle muasır olup ünsiyet kurmak ya da nesep veya sıhriyet bağına sahip olmak, kadrini bilenler için, değer kazanma vesilesidir. Onlarla ünsiyetin husûlü kesbî olmakla birlikte vehbî bir cihete de sahiptir. Zira herhangi bir peygamberin tebliğine bizzat onun lisanından muhatap olmak ilahi bir lütuftur. Onlarla nesep veya sıhriyet bağına sahip olma nimeti ise insana kusurlardan teberrî noktasında ilave külfetler yüklemektedir. Kesbî unsurların başında, her insanın ulaşmakla mükellef olduğu bir nimet olan, iman bulunmaktadır. İman sahipleri ise Allah nezdinde takvaları, ilimleri ve salih amelleri nispetinde değerlidirler.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İnsan, Değer, Vehbi, Kesbi.

Abstract

This study aims to identify the elements that add value to human beings and to classify them in terms of being innate or acquired. The worth of a human being is directly proportional to whether he/she cares or disregards the divine signs in the universe. When divine declarations are examined, it is observed that some elements which add value to this exceptional entity are innate and the others are acquired. Prophethood is an innate rank and offered to those of merit. The Qur'ân has declared that among those who had this position, there were some whose ranks were raised by Allah and has described some of them as "ulu'l-azm". Making acquaintance with contemporary prophets or having a bond of lineage or affinity with them is a means of gaining value for those who are grateful. To make acquaintance with them has both innate and acquired aspects. For, it is a divine grace to receive the message of any prophet firsthand. The blessing of having a bond of lineage or affinity imposes additional responsibilities on humans, such as getting away from the flaws. The faith, which is a blessing that every human is obligated to reach, is at the top of the acquired elements. The believers are worthy in the presence of Allah at the rate of their taqwa, knowledge, and good deeds.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Human, Value, Innate, Acquired.

Extended Abstract

The Quran states the phases of human formation in detail. There are two aspects of human creation. The first of these is his appearance on the stage of existence. The second creation mentioned in the Qur'an about the human being who had passed through stages such as water, soil, mud, etc. is his/her reproduction from Adam and his wife Eve.

From the Quranic point of view, the realm of existence is built on the human being, who receives the greatest share from divine creation and on whom the capacity to create manifests most. The divine kalam, which always encourages humans to develop themselves, has determined the purpose of creation as to prove oneself by serving the creator. The most obvious expression of the privilege granted to man in terms of his creation in the Quran is the phrase "Ahsen-i takvîm". This Qur'anic statement about mankind, which is described as microcosmos by some Sufis, has been interpreted as "the best form", and it is said that the human being is the most beautiful of the creation. There are also comments regarding this phrase that it is not only related to appearance, but also to functional superiority and spiritual properties that other creatures lack and it points out high abilities such as thought, understanding, knowledge, and mind which are granted to the human being.

Human is the caliph of the earth. This word is of great importance as the position and mission of the man on earth will be clarified according to the meaning of the word "caliph". This word was mostly associated with the prophets by the glossators at the first phase. The opinion that they were the caliphs of Allah in respect of exercising the provisions of Allah and adjudicating between the people was in vogue. Afterwards, the scope of this concept was expanded and the belief that all people were the caliphs of Allah became widespread.

Allah commanded the angels to prostrate before Adam, the first human being, as an indicator of the value He places on man. The substances of the creatures to be created were shown to him and their names were taught one by one. In addition, he was equipped with the ability to invent and give names to his invention, and by naming the objects and developments around him, he was given the ability and opportunity to recognize, define and explore his environment.

The honor and value of a man are sought in the qualities that he obtained by his own will and effort, not in the innate features that he did not obtain by his own will. Un-Islamic societies have ignored this truth throughout history. It is known that the Jews, with a racist attitude, accept themselves as the elite servants of Allah and consider themselves superior to other people in respect of rights and standards. In the caste system of Hindus, all people are considered inferior and dirty compared to Brahmans and high-level groups. In Africa and America, the persecution and torture that black people endured in the hands of whites have taken place in the pages of history as a disgrace to humanity. Today, the injustices done upon the vulnerable countries resulting from the domination of westerners are because the characteristics such as race, color, language, etc. are seen as values. The measure of value of Islam is faith.

The believers are appreciated in the presence of Allah according to the level of their taqwas. The taqwa is a dress which is the best of the dresses. As the dress covers the body's shame and decorates it, the taqwa covers the heart's shame and decorates it. The Qur'an describes the religious people with the words "müttakûn" and "müttakîn". The first quality mentioned in the Qur'an of these people who fear Allah, who are steadfast in prayer, and who spend in charity, is their belief in the unseen. This group also has the merits such as ordering kindness, prohibiting evil, forgiving, overcoming anger, keeping promises and being patient, etc.

The way of being a good person is to commit good deeds. The expression of “good deed” includes faith, all the words, acts and behaviors which are good and useful. It is a highly comprehensive concept and does not consist of major acts of worship. Suffering from thirst, fatigue and hunger in the way of Allah; achieving a success against the enemy; in brief, all acts which are congruence to the consent of Allah are good deeds.

It is essential to strengthen faith with knowledge. For, those who know and those who do not know are not equal. The Qur’an has valued the scholars and has declared that there is Allah, who knows everything, above everyone who is given the knowledge. The knowledge lies at the basis of the scholars’ testimony to the oneness of Allah. Ignorance means shortsightedness in terms of religion and expresses the human’s inability for understanding the divine will. The ignorant are not the ones deprived of knowledge, but the ones who do not use their minds and act with their desires.

Giriş

Kur'an, mahlûkat içerisinde müstesna bir konum ihraz eden insanın yaratılış aşamalarını detaylı bir şekilde beyan etmiştir. İnsanın yaratılışının iki veçhesi vardır. Bunlardan ilki onun varlık sahnesine çıkışıdır. Bu süreçte su,¹ toprak,² çamur³ vb. merhalelerden⁴ geçen insana dair Kur'an'ın bahsettiği ikinci yaratılış, onun Hz. Âdem ve zevcesi Havva'dan (a.s.) çoğalmasındır.

Yaratılış bakımından insana bahşedilen imtiyazın Kur'an-ı Kerim'deki en bariz ifadesi "*Ahsen-i takvîm*"⁵ terkididir. Bazı mutasavvıfların âlemin bir nüshası olarak niteledikleri insanoğlu⁶ ile ilgili bu Kur'anî beyan "hüsn-ü sûret" olarak tefsir edilmiş, insanın sûreten eşyanın en güzeli olduğu söylenmiştir.⁷ Bu terkinin sırf kalıp güzelliğiyle değil, aynı zamanda diğer varlıklara göre bu kalıbın işlevsel üstünlüğüyle, manevî donanımıyla ilgili olduğuna;⁸ insana bahşedilen düşünce, anlayış, ilim ve akıl gibi yüksek kabiliyetleri ifade ettiğine⁹ dair beyanlar da mevcuttur."

İnsan yeryüzünün halifesidir.¹⁰ Onun yeryüzündeki konumu ve görevi "*halife*" kelimesinin taşıdığı manaya göre belirginleşecek olması hasebiyle bu lafız büyük önem arz etmektedir. Kelime müfessirler tarafından başlangıç aşamasında daha çok peygamberlere nispet edilmiş, onların (a.s.) yeryüzünde Allah'ın hükümlerini tatbik ve insanlar arasında hüküm verme hususlarında Allah'ın halifesi oldukları görüşü revaç bulmuştur. Daha sonra bu kavramın kapsam alanı genişletilerek bütün insanların Allah'ın halifesi olduğu kanaati yaygınlaşmıştır.¹¹

¹ en-Nur, 24/45; el-Furkan, 25/54.

² Taha, 20/55; el-Hacc, 22/5; el-Fatır, 35/11; el-Mü'min, 40/67.

³ el-En'am, 6/2; es-Secde, 32/7; Sad, 38/71.

⁴ el-Hicr, 15/28; el-Müminun, 23/12.

⁵ et-Tîn 95/1-6.

⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma'rifetnâme* (İstanbul: Âlem Yayınları, ts.), 97.

⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1988), 4/550.

⁸ Çağfer Karadaş, "İnsana Tanınan Üç İlâhî İmkân: Fıtrat, İşâret, Hidâyet", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (Haziran 2009), 76.

⁹ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Hân Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 7/165.

¹⁰ el-Bakara 2/30.

¹¹ Veysel Güllüce, "İnsan Allah'ın Halifesi midir?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2001), 173, 209.

Allah (c.c.) insana verdiği değerın göstergesi olarak¹² Meleklerle ilk insan olan Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiş ona her şeyin ismini öğretmiş, meleklerle ise öğretmemiştir.¹³ Hz. Âdem'e yaratılacak varlıkların cisimleri gösterilmiş ve isimleri bir bir öğretilmiştir.¹⁴ Ayrıca o (a.s.), icat yapabilme ve yaptığı icada isim verebilme yeteneği ile donatılmış, etrafındaki nesne ve gelişmeleri isimlendirerek çevresini tanıma, tanımlama ve keşfetme kabiliyetine ve imkânına sahip kılınmıştır.¹⁵

1. İnsana Değer Katan Unsurlar

“Değer” kelimesi Türkçe bir lafız olup Arapçadaki “kıymet” kelimesiyle aynı manaya gelmektedir.¹⁶ Kelime, insana izafe edildiğinde “güzel ahlaklı ve güzel davranışlara sahip kişi” anlamına gelen “kerame”¹⁷ ve bir şahsın diğer insanlara üstünlüğünü ifade eden “fadl”¹⁸ lafızlarına anlamca yakındır. Bu makalede “değer” ile kastedilen şey Allah katında manevi kıymet bakımından yüksek bir konumda olma durumudur. Kur’ân, insanı değer kazanma hususunda diğer insanlarla yarışmaya teşvik etmiştir.¹⁹ İnsanla alakalı ilahi beyanlar incelendiğinde, bu müstesna varlığa değer katan unsurlardan bir kısmının vebî bir kısmının ise kesbî olduğu müşahede edilir.

1.1.Vebî Unsurlar

“Vebî” lafzı Allah’ın, kullarına onların herhangi bir çabası olmaksızın sunduğu maddî mânevî ihسانları ifade etmektedir. “Kesbî” lafzıyla ise husulünde kulların iradî tercihlerinin de tesiri olan maddî mânevî ihسانlar kastedilmektedir. “Kesb”, kelâm literatüründe genellikle “kuldaki hâdis kudretin tesiriyle meydana gelen şey” şeklinde tarif edilir.²⁰

¹² Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Kâhire; Müessesetü Kurtuba, 2000), 1/346.

¹³ el-Bakara 2/31, 34.

¹⁴ Ebu’l-Bekât en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1989), 1/60.

¹⁵ Karadaş, “İnsana Tanınan Üç İlâhî İmkân”, 76.

¹⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999), 518.

¹⁷ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2002),707.

¹⁸ İsfehânî, *Müfredât*, 639.

¹⁹ el-Bakara 2/148; ez-Zâriyât 51/56; el-Mülk 67/2.

²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Kesb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/304.

1.1.1. Peygamberlik

Peygamberlik ilâhi bir vergi olup, Allah bu görevi dilediği, liyakatli kullarına vermiştir.²¹ Kur'ân peygamberler arasında Allah'ın derecelerle yükselttiği şahsiyetler bulunduğunu beyan etmiş,²² içlerinden bir kısmını "ulu' l-azm" olarak nitelemiştir.²³ Azim, aksiyon, karar, irade ve sabır sahibi²⁴ anlamlarına gelen bu terkiyle kastedilen zevât Kur'ân'ın diğer peygamberlerden farklılıklarına vurguda bulunduğu²⁵ Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir.²⁶

Mezkûr peygamberlerin haricinde kendisine özel bazı hasletler verilen peygamberler de mevcuttur. Rüzgâra yön vererek dilediği yere gidebilme,²⁷ kendisi için yeryüzündeki su kaynağından su yerine erimiş bakır madeni akıtılması²⁸ gibi imtiyazlara sahip kılınan Hz. Süleyman²⁹ bu peygamberlerden biridir.

Çeşitli imtiyazlara sahip bir diğer peygamber de Hz. Davud'dur.³⁰ Kendisine kitap verilmiş peygamberlerden olan Hz. Davud³¹ aynı zamanda büyük bir hükümdardır.³² Kur'ân'ın onunla ilgili anlatımları muhteşem ifadeler ihtiva eder.³³

Herhangi bir peygambere sunulan imtiyaz onun tebliğinin kapsam alanının genişliğinden de kaynaklanabilir. Örneğin Hz. Muhammed'in tüm insanlığa gönderilmiş olması³⁴ onu diğer peygamberlerden farklı kılmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm ondan önceki peygamberlerin belli kavimlere gönderildiğini haber vermektedir.³⁵ Kur'ân'ın Hz. Muhammed'i nitelediği "Hâtem" kelimesi³⁶ "sona erdiren", "mühürleyen"³⁷ anlamlarına

²¹ el-En'âm 6/124; eş-Şûrâ 42/51.

²² el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.

²³ el-Ahkâf 46/35.

²⁴ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010), 670.

²⁵ el-Ahzâb 33/7; eş-Şûrâ 42/13.

²⁶ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 13/56.

²⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Zehrâveyn Yayınevi, ts.), 6/355.

²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4/448.

²⁹ Sebe 34/12; en-Neml 27/17-19.

³⁰ Sâd 38/17-20.

³¹ el-İsrâ 17/55.

³² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/306.

³³ Sâd 38/18,19.

³⁴ Sebe 34/28.

³⁵ el-A'râf 7/59, 65, 73.

³⁶ el-Ahzâb 33/40.

³⁷ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980), 2/344.

gelmektedir. Bu onun tüm peygamberleri tasdik eden ve belgeleyen ilâhi bir mühür olduğuna işarettir.³⁸

Peygamberlerden her biri şirkten titizlikle kaçınıp, Allah'a ibadet yolunda sağlam adımlarla yürüyerek tüm dünya için fazilet ve hidayet kaynağı olmuşlardır.³⁹ Kur'ân aralarındaki mertebe farklarına değinmekle beraber, inananların onlar arasında fark gözetmemesi gerektiğini vurgulamıştır. "Onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, biz Ona teslim olanlarız"⁴⁰ ifadesi "derecelerini eşit biliriz" değil, "ehli kitaptan⁴¹ bazılarının yaptığı gibi, bir kısmını tanıyıp, bir kısmını tanımazlık etmeyiz" anlamına gelmektedir.⁴²

1.1.1.1. Peygamberlerle Akrabalık

Peygamberlere neseben veya sıhran yakınlık Allah'ın, bazı kullarına ihsanıdır. Bu nimet kendisine mazhar olup da kadrini bilenler için kıymet vesilesidir. Bu yakınlığın mesuliyetinin ne denli ağır olduğu ise aşikârdır. Peygamber yakını olmak insana ilave sorumluluklar yükler.⁴³ Zira onlara (a.s.) yakın olanlar kusurlardan teberrî noktasında diğer insanlardan farklı olmalıdırlar.⁴⁴ Örneğin Kur'ân, "Müminlerin Anneleri"⁴⁵ payesini verdiği Hz. Muhammed'in eşlerinden konumlarının hakkını vermelerini talep etmiştir.⁴⁶ Onlardan herhangi birinin açık bir hayâsızlık yapması durumunda, azabının iki kat olacağını, Allah'a ve Peygamberine boyun eğip yararlı iş işlemeleri halinde ise kendilerine iki kat ecir verileceğini⁴⁷ beyan etmiştir. Bu iki kat cezanın biri asıl günahın, diğeri ise Hz. Peygamberin hanımı olmakla elde edilen niteliğe hürmetsizliğin cezasıdır.⁴⁸

Kur'ân, bazı peygamberlerin iman şerefinden mahrum kalmış yakınlarından da bahsetmiştir. Hz. Lût ve Hz. Nûh'un eşleri,⁴⁹ Hz. Nûh'un oğlu,⁵⁰ Hz. İbrahim'in babası⁵¹ adı

³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/321.

³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/502.

⁴⁰ el-Bakara 2/136.

⁴¹ Ehl-i kitap ifadesi "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelir. Kur'ân dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/516.

⁴² Ebû Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 1/120.

⁴³ el-Ahzâb 33/30.

⁴⁴ el-Ahzâb 33/33.

⁴⁵ el-Ahzâb 33/6.

⁴⁶ el-Ahzâb 33/32, 33.

⁴⁷ el-Ahzâb 33/30, 31.

⁴⁸ Yazır, VI, 309.

⁴⁹ et-Tahrîm 66/10.

⁵⁰ Hûd 11/42, 43.

⁵¹ Meryem 19/42-46.

geçen peygamberlerin en yakınları olmalarına rağmen kendilerine nasip olan bu nimetin kadrini bilememişlerdir.

1.1.1.2. Peygamberlerle Ünsiyet

Kur'ân peygamberlere tebliğleri esnasında destek olan bazı şahsiyetlerden, onların hak dine hizmet hususunda sergiledikleri fedakârlıklardan söz etmiştir. Âyetlerde bu şahsiyetlerle ilgili taltif içeren ifadeler bulunması peygamberlerle muasır olup ünsiyet kurmanın da insana değer katan bir unsur olduğunu ihsas ettirmektedir. Bu ünsiyetin husulü kesbî olmakla birlikte vehb bir cihete de sahiptir. Zira herhangi bir peygamberin tebliğine bizzat onun lisanından muhatap olmak ilahî bir lütuftur.

Hz. Muhammed'e destek olan şahsiyetler muhâcirûn ve ensâr olmak üzere iki grupturlar. Kur'ân, Allah'ın her iki grubun ilklerinden de razı olduğu ifade buyurmuştur.⁵² Söz konusu ilklerin "*Hakikaten Allah, o ağaç altında sana bey'at eden müminlerden razı olmuştur.*"⁵³âyetinin delâletine göre Hudeybiye'deki Bey'atü'r-Rıdvân'da bulunanlar olmaları muhtemeldir.⁵⁴

Kur'ân Hz. İsa'ya vazifesini ifa ederken yardım eden insanlardan "Allah'ın yardımcıları" olarak bahsetmiş,⁵⁵onları "Havariler" olarak adlandırmıştır.

Görüldüğü üzere son ilahi hitabın peygamberlere destek olan zevatla ilgili beyanları genel itibarı ile zümreler üzerinden cereyan etmiştir. Onlardan bazıları hakkında münferit anlatımlar da bulunmaktadır. Örneğin Kur'ân hicrette Hz. Muhammed'in "yâr-ı ğâr"ı (mağaradaki can yoldaşı) olan⁵⁶ Hz. Ebûbekir'e özel bir konum bahsetmiştir.⁵⁷

1.1.2. Seçkin Kılınma

Kur'ân Allah'ın (c.c.) seçmeye yönelik iradesini çeşitli lafızlarla ifade etmiştir. Bu lafızlar "ıstifâ",⁵⁸ "tafdil",⁵⁹ "ihtiyâr"⁶⁰ ve "ictibâ"⁶¹ köklerinden türeyen kelimelerdir. Aralarındaki nüanslara rağmen söz konusu kelimeler peygamberler ve Allah'ın (c.c.) sıradan

⁵² et-Tevbe 9/100.

⁵³ el-Feth 48/18.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/396.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/52; es-Saff 61/14.

⁵⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu* (Ankara: D. İ. B. Yayınları, 2006), 3/11.

⁵⁷ et-Tevbe 9/40.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/33, 34; el-A'râf 7/144; el-Fâtır 35/32.

⁵⁹ el-İsrâ 17/21.

⁶⁰ el-A'râf 7/155.

⁶¹ el-Hacc 22/78.

insanlar arasından seçip yükselttiği kişiler için kullanılmıştır.⁶² “İstifâ”, “Bir şeyin safını, yani en saf ve en hâlis olan özünü almak; Allah’ın (c.c.) kullarından bazısını seçmesi”⁶³ anlamlarına gelmektedir. Kur’ân, yaratma anlamını da ihtiva ediyor olması hasebiyle saf olarak yaratılmayı ve bu sebeple seçilmeyi ifade eden bu kökten⁶⁴ türeyen lafızları genellikle peygamberlerden bahsederken kullanmış ve müradiflerinden farklı olarak yalnızca Allah’a (c.c.) nispet etmiştir.⁶⁵

Musa,⁶⁶ Âdem, Nuh, İbrahim ailesi, İmran ailesi (r.a.)⁶⁷ diğer insanlar üzerine ıstıfa buyurulmuşlardır.⁶⁸ İsrailoğullarından fakir bir asker olan⁶⁹ Talut da kavmi arasından ıstıfa buyurularak kendisine hükümdarlık verilmiştir.⁷⁰

Kur’ân’ın “ıstifâ” ile nitelediği diğer bir zümre ise kitaba vâris kılınanlardır. Nefislerine zulmeden, mutedil davranan, hayırlarda yarışan⁷¹ insanlardan müteşekkil bu topluluğun Hz. Muhammed’in ümmeti olduğu; onların Kur’ân’dan önce indirilen kitapların hak kitaplar olduklarına iman etmeye mirasçı oldukları düşünülmektedir.⁷² Bazı âlimler tamamı cennete girecek olmalarına rağmen⁷³ cennetteki dereceleri ve ebedî mutluluktaki payları farklı olacak olan⁷⁴ bu insanların Vâkıa Sûresi’nde geçen “sizler de üç sınıf olduğunuzda”⁷⁵ ifadesiyle bahsedilen zevât olduğunu; nefisine zulmedenlerin “ashâbu’l-meş’eme”, mutedil davrananların “ashâbu’l-meymene”, hayırlarda yarışanların ise “sâbikûn” olduğunu⁷⁶ iddia etmiştir.

Allah’ın (c.c.) seçkin kılmaya yönelik iradesini ifade eden Kur’ân lafızlarından bir diğeri olan “tafdil” kelimesi ise “noksanlığın zıddı” anlamını ihtiva etmektedir.⁷⁷ İnsanın mahlûkat içerisindeki konumu Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelimeyle açıklanmıştır. Bazı âlimler bu

⁶² Salime Leyla Gürkan, “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 13, (2005), 29.

⁶³ İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab* (Beyrut: Dâru’l-Lisâni’l-Arab, 1970), 7/370, 371; İsfahânî, *Müfredât*, 488.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/347, 348.

⁶⁵ İbn-i Fahrî Zeynü’l-Âbidîn, *el-İstifâ fi’l-Kur’ân-i’l-Kerîm* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2011), 77.

⁶⁶ el-A’râf 7/144.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/33, 34.

⁶⁸ İbni Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/47.

⁶⁹ İbni Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/421.

⁷⁰ el-Bakara 2/247.

⁷¹ el-Fâtır 35/32.

⁷² İbn-i Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 12/133, 134.

⁷³ el-Fâtır 35/33.

⁷⁴ Seyyid Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, 1 (Kâhire: Dâru’s-Şurûk, 1985), 5/2944.

⁷⁵ el-Vâkıa 56/7.

⁷⁶ Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân* (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1996), 13-14/334.

⁷⁷ İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 10/280.

müstesna varlığın yaratılmışların çoğundan faziletli kılındığına dair söz konusu beyana istinaden⁷⁸ meleklerin insanlardan faziletli olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Konu akâid uleması tarafından da tartışılmış, bu iki türün fertleri arasında bir hiyerarşi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁸⁰

Kur'ân-ı Kerîm İsrâiloğullarından bahsettiği birçok âyette “tafdil”⁸¹ ve “ihtiyâr”⁸² köklerinden türeyen kelimeleri kullanmış, onların seçkin ve faziletli bir topluluk kılındıklarını beyan etmiştir. İslâm uleması bu faziletin geçmişte yaşanmış ve sona ermiş olduğu kanaatindedir.⁸³

“İctibâ” kökünden türeyen lafızlar ayetlerde bazı peygamberlerle yakınlarının⁸⁴ ve ümmet-i Muhammed'in⁸⁵ seçkinliğini beyan maksadıyla kullanılmıştır.

1.2. Kesbî Unsurlar

İlahî yaratılıştan en çok pay almış; tekvin sıfatının kendisinde en fazla tecelli ettiği varlık olan insan⁸⁶ Kur'ân penceresinden bakıldığında kâinatın yaratılmasının yegâne sebebi olup, varlık âlemi onun üzerine kurgulanmıştır.⁸⁷ İnsanı daima kendini geliştirmeye teşvik eden ilahî kelâm⁸⁸ onun yaratılış gayesini de yaratıcısına kullukta bulunarak kendisini ispat etmesi, Onun (c.c.) nezdindeki değerini artırması olarak belirlemiştir.⁸⁹ Allah'ın (c.c.) insanı böylesi ulvî bir amaca yönlendirilmiş olması aynı zamanda ona verdiği kıymetin de ifadesidir.

İnsan, Allah katındaki değerini iradî çabasıyla artırabilme imkânına sahiptir. Aşağıda bu konu maddeler halinde izah edilmeye çalışılacaktır.

⁷⁸ el-İsrâ 17/70.

⁷⁹ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/368.

⁸⁰ Ömer Nesefî, *Metnü'l-Akâid* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 13; Adududdîn el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 367.

⁸¹ el-Bakara 2/47; el-A'râf 7/138-140; el-Câsiye 45/16.

⁸² ed-Duhân 44/32.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13: 127; Kurtubî, *el-Câmi*, 7-8/262.

⁸⁴ el-En'âm 6/87; en-Nahl 16/121; Tâhâ 20/122.

⁸⁵ el-Hacc 22/78.

⁸⁶ Sâdık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'ân'ı Anlama Sorunu* (İstanbul: İhtar Yayınları, 1999), 10.

⁸⁷ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 93.

⁸⁸ el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110.

⁸⁹ el-Bakara 2/148; ez-Zâriyât 51/56; el-Mülk 67/2.

1.2.1. İman

İman, Allah katında en büyük dereceleri hak etmenin ön şartıdır.⁹⁰ Her insanın ulaşmakla mükellef olduğu bir değer olup⁹¹ amellerle kıyas kabul etmez.⁹² İlâhî beyanlar⁹³ iman sahiplerinin bu nimetten mahrum olanlardan her hâlükârda üstün olduklarını izhar eder mahiyettedir.

İnsan, Kur'ân'ı Kerîm'in birçok âyetinde Allah'a (c.c.) iman etmekle emrolunmuştur.⁹⁴ Bu durum imanın iradî olduğunun delilidir. Dolayısıyla iman kesbî bir değer kazanma vesilesidir.

1.2.2. Takvâ

İnsanoğlunun önünde iki yolculuk vardır. Bunlar, dünyadaki yolculuk⁹⁵ ve dünyadan yolculuktur.⁹⁶ İlk yolculuk yiyecek, içecek nev'inden azık gerektirdiği gibi ikinci yolculuğun da bir azığı vardır. Bu azık, Allah'ı bilmek ve sevmek, O'nun koruması altına girmektir.⁹⁷ Kur'ân'ın "takva" olarak isimlendirdiği bu keyfiyet insanın sahip olabileceği en hayırlı azıktır.⁹⁸

İnsanın şeref ve değeri, kendi iradesi ile elde etmediği aidiyetlerde değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği değerlerde aranmalıdır.⁹⁹ İslam dışı toplumlar tarih boyunca bu hakikati görmezden gelmişlerdir. Yahudilerin, ırkçılık yaparak kendilerini Allah'ın seçkin kulları kabul ettikleri ve diğer insanları hak ve seviye itibarı ile kendilerinden aşağı tuttıkları bilinmektedir. Hinduların kast sisteminde ise Brahmanlar ve yüksek tabakadan olan zümreler karşısında tüm insanlar aşağı ve pis kabul edilmiştir. Afrika ve Amerika'da siyahî insanların beyazlarca maruz bırakıldığı zulüm ve işkence insanlığın yüz karası olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Günümüzde batılı ülkelerin zayıf milletler üzerine

⁹⁰ et-Tevbe 9/20-22.

⁹¹ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 29.

⁹² et-Tevbe 9/19; Bu âyet Hz. Muhammed'in amcası Abbâs'ın Bedir'de esir edilmesini müteakip, müşrik olarak Mekke'de kaldığı için, kendisini kınayanlara "Şayet siz Müslümanlıkta, hicrette ve cihatta bizden evvel iseniz biz de Mescid-i Haram'ı imar eder, onu örter, hacılara su verir, köleleri esaretten kurtarırdık." demesi üzerine nâzil olmuştur. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî el-Vahidî, *el-Vasît* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 409.

⁹³ el-Bakara 2/221; Âl-i İmrân 3/139; Tâhâ 20/68.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/179; el-A'râf 7/158; el-Ahkâf 46/31; el-Hadîd 57/7.

⁹⁵ en-Nisâ 4/101.

⁹⁶ el-Mümin 40/39.

⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/55.

⁹⁸ el-Bakara 2/197.

⁹⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/97.

hâkimiyet kurarak yaptıkları haksızlıklar da ırk, renk, dil vs. aidiyetlerin değer vesilesi addedilmesinden kaynaklanan zorbalıklardır.¹⁰⁰ İslam'ın koyduğu değer ölçüsü ise bir önceki başlık altında değinildiği üzere¹⁰¹ imandır. İman sahipleri ise Allah (c.c.) nezdinde takvaları nispetinde kıymet görürler.¹⁰²

Takva bir elbise olup elbiselerin de en hayırlısıdır.¹⁰³ Giysi, vücudun ayıplarını örtüp onu süslediği gibi, takva da kalbin ayıplarını örterek onu süslemektedir.¹⁰⁴ Kur'ân takva sahiplerini "müttakûn"¹⁰⁵ ve "müttakîn"¹⁰⁶ lafızlarıyla ifade eder. Allah'tan korkan,¹⁰⁷ namazı dosdoğru kılan,¹⁰⁸ infak eden¹⁰⁹ bu insanların Kur'ân'da zikredilen ilk niteliği gayba inanmış olmalarıdır.¹¹⁰ Bu zümre, iyiliği emretmek, kötülükten menetmek,¹¹¹ affetmek, öfkeyi yenmek¹¹² sözünde durmak¹¹³ sabretmek¹¹⁴ gibi erdemlere de sahiptir.

1.2.3. Salih Amel

"Salih" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de daha ziyade ameller için kullanılmakla birlikte¹¹⁵ bazen de insanları nitelemek amacıyla zikredilmiştir.¹¹⁶ Salih insan olmanın yolu "salih amel" işlemekten geçmektedir.¹¹⁷

"Salih amel" ifadesi, imanı, iyi ve yararlı olan bütün söz, fiil ve davranışları içermektedir. Bu terkipler aynı anlamı ifade eden "salih" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "iman" ve "tevbe"¹¹⁸ ile birlikte zikredilmiştir. "Salihât" lafzı ise "iman",¹¹⁹ "sabır", "zikir ve

¹⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 5/422, 423.

¹⁰¹ el-Bakara 2/221; Âl-i İmrân 3/139; Tâhâ 20/68.

¹⁰² el-Hucurât 49/13.

¹⁰³ el-A'râf 7/26.

¹⁰⁴ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, 3/1278.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/177; el-Enfâl 8/34; er-Ra'd 13/35.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/2; el-Mâide 5/27; et-Tevbe 9/4.

¹⁰⁷ el-Enbiyâ 21/49.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/3.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/ 3, 134, 177.

¹¹⁰ el-Bakara 2/3.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/ 113,114.

¹¹² Âl-i İmrân 3/ 133,134.

¹¹³ el-Bakara 2/177; et-Tevbe 9/4.

¹¹⁴ el-Bakara 2/177.

¹¹⁵ er-Ra'd 13/29; en-Nahl 16/97; el-İsrâ 17/9.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/113,114; el-Ankebût 29/9.

¹¹⁷ el-Ankebût 29/9.

¹¹⁸ el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69; en-Nahl 16/97; el-Kehf 18/99; Meryem 19/60; Tâhâ 20/82; el-Furkân 25/70, 71; el-Kasas 28/67.

¹¹⁹ el-Bakara 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân 3/57 en-Nisâ 4/57, 122; el-Mâide 5/9; el-A'râf 7/42; Yûnus 10/4.

yardımlaşma",¹²⁰ "namaz ve zekat",¹²¹ "itaat",¹²² hakkı ve sabrı tavsiye",¹²³ "takva ve ihsan"¹²⁴ ile birlikte zikredilmiştir. "Sabır", "zikir", "zekat", "ihsan" ve "takva" gibi amellerin "salih amel" üzerine atfedilmesi, tüm bunların salih amellerden farklı şeyler olduğunun ifadesi olmayıp, önemlerine binaen ayrıca zikredilmeleri, umum ifadelerin hususileştirilmesidir.¹²⁵

Görüldüğü üzere, "salih amel", kapsamı oldukça geniş bir mefhum olup belli başlı ibadetlerden ibaret değildir. Allah yolunda susuzluğa, yorgunluğa, açlığa uğramak, kâfirleri kızdıracak bir yeri işgâl etmek, düşmana karşı başarı kazanmak,¹²⁶ hâsılı, Allah'ın (c.c.) rızasına muvafık tüm fiiller birer salih ameldir.

1.2.4. İlim

Kur'ân ehl-i ilme kıymet vermiş¹²⁷ ve her ilim sahibinin üstünde bir âlim bulunduğunu beyan etmiştir.¹²⁸ İlimin gerçek kaynağı düşünüldüğünde hakiki manada âlim olan tek zat Allah olmakla birlikte¹²⁹ söz konusu beyanın yer aldığı âyet özelde Yusuf (a.s.) ve kardeşlerinden bahsetmekte, Yusuf'un (a.s.) onlardan daha âlim olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰

İmanın ilimle sağlamlaştırılması elzemdır. Zira bilenlerle bilmeyenler bir değildir.¹³¹ İlim ehlinin Allah'ın birliğine şehadetinin temelinde ilim yatmaktadır.¹³² Cehalet ise dinî açıdan sathî görüşlülük anlamına gelmekte, insanın ilâhî iradeyi anlamadaki yetersizliğini ifade etmektedir.¹³³ Cahil kişi bilgi yoksunu değil, aklını kullanmayıp arzularıyla hareket eden kimsedir.¹³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim ifade eden kavramlar genellikle fiil olarak kullanılmıştır. Bu durum ilim elde etmenin daha ziyade yapıp etmeyle ilgili olduğunu ihsas ettirmektedir.

¹²⁰ eş-Şuarâ 26/227.

¹²¹ el-Bakara 2/277.

¹²² Hûd 11/23.

¹²³ el-Asr 103/3.

¹²⁴ el-Maide 5/93.

¹²⁵ İsmail Karagöz, Kur'ân'da Salih Amel Kavramı Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri, *Diyanet İlmî Dergi* 33/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1997) 63-64.

¹²⁶ et-Tevbe 9/120.

¹²⁷ el-Fâtır 35/28.

¹²⁸ Yûsuf 12/76.

¹²⁹ Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 3/1592.

¹³⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 17-18/146.

¹³¹ ez-Zümer 39/9.

¹³² Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul* (Erzurum: Aktif Yayıncılık, 2007), 37.

¹³³ Mustafa Akman, *Kur'ân'da Cehâlet-Câhil-Câhiliye* (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 265.

¹³⁴ Faruk Aktaş, *Kur'ân'da Cehâlet Kavramı* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2001), 113.

Kur'ân, okumayı ilme ulaştıran en büyük vasıta olarak görmüştür. Bu yüzden ilk emri "oku"¹³⁵ olmuştur.¹³⁶ İlim, insana sunulan en önemli nimetlerdendir. Ruhî bir meziyet olması hasebiyle bedenî meziyetlerden daha şerefli dir.¹³⁷

Sonuç

Allah'ın (c.c.) insanı en güzel kıvamda yaratmış ve Meleklerine ona secde etmelerini emretmiş olması insanın özü itibarı ile değerli bir varlık olduğunu göstermektedir. Halife kılınmakla yeryüzü imarının merkezine yerleştirilmiş bulunan bu müstesna varlığın Yaratıcı nezdindeki kıymeti, yüklendiği emanete sahip çıktığı nispette artmaktadır. Peygamberler ve Allah'ın sıradan insanlar arasından seçip yükselttiği kişiler emanete en fazla sahip çıkan, dolayısıyla da en değerli insanlardır.

İnsan imtihan âleminde kendi hâline terk edilmemiş, kâinattaki ilahi işaretleri doğru okuyup fitratını muhafaza ettiği müddetçe desteklenmiştir. Ondan beklenen şey kendisine ve kendisi dışındaki evrene ibretle nazar etmesi, bütün bunları yaratıp var eden Yüce Kudrete iman etmesidir. İman nimetinden mahrum kalanların insan olmalarından mütevellit değerlerini kaybetmeleri kaçınılmazdır.

Kur'ân, müminleri din kardeşleriyle hayat boyu yarışmaya teşvik etmektedir. Bu müsabakadaki birincil değer ölçüsünün takva olduğunda şüphe yoktur. Kâmil bir mümin olmak için kalpte Allah korkusu bulunması şarttır. Söz konusu keyfiyet tevdi edilen halifelik görevini hakkıyla ifa edebilmek için de elzemdir. Sahip olunan takvanın ilim ile desteklenmesi ve salih ameller vesilesiyle hayata aksettirilmesi ise müminin Allah indinde daha muteber bir kul olmasını sağlayacaktır.

---

¹³⁵ el-Alak 96/1.

¹³⁶ Musa Bilgiz, *Kur'ân'da Bilgi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 309.

¹³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5-6/148.

Kaynakça

- Akman, Mustafa. *Kur'ân'da Cehâlet-Câhil-Câhiliye*. İstanbul: Buruc Yayınları, 2005.
- Aktaş, Faruk. *Kur'ân'da Cehâlet Kavramı*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2001.
- Aliyyü'l-Kârî. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-Tenzîl*. 4 Cilt. 2. Basım. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987.
- Bilgiz, Musa. *Kur'ân'da Bilgi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. 4 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1988.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 16. Basım. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. 2. Basım. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980.
- Güllüce, Veysel. *Bilimsel Tefsirde Usul*. Erzurum: Aktif Yayıncılık, 2007.
- Güllüce, Veysel. "İnsan Allah'ın Halifesi midir?". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001), 169-214.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin. *Ehli Sünnet İtikadı*. çev. Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Gürkan, Salime Leyla. "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 25-61.
- İbn-i Âşûr, Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 15 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*. 18 Cilt. 2. Basım. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- İbrahim Hakkı, Erzurumlu. *Ma'rifetnâme*. İstanbul: Âlem Yayınları, ts.
- Îcî, Adududdîn. *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İsfehânî, Râğib. *Müfredât*. 3. Basım. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2002.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Karadaş, Cağfer. "İnsana Tanınan Üç İlâhî İmkân: Fıtrat, İşâret, Hidâyet", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 75-94.
- Karagöz, İsmail. *Kur'ân'da Salih Amel Kavramı Salih ve Muslih İnsanların Özellikleri*. *Diyanet İlmî Dergi* 33/2 (1997), 63, 64.
- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 5. Basım. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: D. İ. B. Yayınları, 2006.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i Kitâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10/516. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kılıç, Sadık. *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'ân'ı Anlama Sorunu*. İstanbul: İhtar Yayınları, 1999.
- Kurtubî, Muhammed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 22 Cilt. 2. Basım. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1996.
- Kutub, Seyyid. *fî Zulâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1985.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. 6 Cilt. çev. Muhammed Hân Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1989.
- Nesefî, Ömer. *Metnü'l-Akâid*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nısâbûrî. *el-Vasît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kesb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25/304. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehrâveyn Yayınevi, ts.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. 4 Cilt. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zeynü'l-Âbidîn, İbn-i Fahrî. *el-Istifâfi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2011.